

*Дроздов О.М.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого*

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗ'ЯСНЕНЬ ПЛЕНУМУ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Правова природа роз'яснень Пленуму Верховного Суду України та її законодавче вирішення потребує пильної уваги з боку юридичної науки. Слід зазначити, що окремі аспекти цієї проблеми досліджували А. В. Грищенко, Т. М. Добровольська, С. А. Іванов, А. Г. Мазанов, Е. А. Смоленцев, Х. Б. Шейнін та інші науковці.

Так, стаття 47 Закону України „Про судоустрій України” визначає, що кінцевою метою роз'яснень наданих Пленумом Верховного Суду України є ніщо інше як забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції.

Така позиція законодавця є не зовсім вірною. Якщо б мова йшла про необхідність Пленуму Верховного Суду України надавати роз'яснення з метою забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції, як того вимагає стаття 47 Закону України „Про судоустрій України” тоді б Верховний Суд України міг, наприклад, санкціонувати певні положення вироблені судовою практикою, які суперечили б нормам Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) та Конституції України в силу їх найбільшої поширеності. Тому необхідно вести мову про правильне застосування законодавства відповідними суб'єктами.

Цікавою, на мій погляд, є термінологія, яку використовує законодавець при визначенні повноважень Пленуму Верховного Суду України.

Зокрема, Пленум Верховного Суду України дає роз'яснення з питань застосування законодавства, на відміну від Конституційного Суду України, який дає офіційне тлумачення норм Конституції України та тлумачення норм права судами при вирішенні конкретних справ.

В першу чергу нас цікавлять роз'яснення з питань застосування законодавства, які дає Пленум Верховного Суду України та тлумачення норм права судами при вирішенні конкретних справ.

Як зазначав російський вчений професор С. О. Іванов, що між роз'ясненнями та тлумаченням досить тендітна та рухома межа (1).

Не випадково в літературі вірно відмічалось, що роз'яснення самі по собі є засобом судового тлумачення законів, його видом (2). Як зазначав професор С. О. Іванов різниця між роз'ясненням та тлумаченням в сфері дії: якщо роз'яснення мають вузьку сферу, приймаються судом та для судів, то тлумачення, як правило, носить більш загальний характер (1).

Перш ніж заперечувати або погоджуватись з вказаною точкою зору, спробуємо з'ясувати правову природу роз'яснень Пленуму Верховного Суду України та тлумачень норм права судами при вирішенні конкретних справ.

По-перше, роз'яснення можуть надаватись тільки відповідним органом Верховного Суду України, яким є Пленум Верховного Суду України, а всі інші тлумачення норм права проводяться судами загальної юрисдикції при розгляді і вирішенні конкретної справи.

По-друге, надання Пленумом Верховного Суду України роз'яснень з питань застосування законодавства обумовлено таким його обов'язком як забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції. До судів загальної юрисдикції відповідно до статті 18 Закону України „Про судоустрій України” віднесено і Верховний Суд України.

Отже, виникає питання, чи зв'язаний Пленум Верховного Суду України при розгляді справи власними роз'ясненнями.

Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України стосуються безпосередньо судів загальної юрисдикції, тобто розкриття змісту норми кримінально-процесуального законодавства з метою подальшого її правильного застосування судами при вирішенні кримінальних справ, своєрідне запобігання подальшому невірному тлумаченню таких норм судами та обумовлено позитивною судовою практикою або її певними недоліками.

Необхідність тлумачення ж будь-якої норми викликано обставинами розглядуваної судом справи та необхідністю її законного, обґрунтованого та справедливого вирішення в обмежені строки.

Тобто, ми можемо вести мову про різні рівні тлумачення. Тому можливо весь масив судової практики за часом прийняття Верховним Судом України відповідних роз'яснень судам загальної юрисдикції умовно поділити на дві групи: судова практика, яка склалася до прийняття цих роз'яснень та судова практика, яка склалася після їх прийняття. Остання в свою чергу може поділятися на судову практику, в якій враховані відповідні роз'яснення та судову практику, в якій не враховані такі роз'яснення.

Нас буде цікавити судова практика, яка склалася з урахуванням положень роз'яснень Пленуму Верховного Суду України. Така практика в ідеалі повинна містити в собі вищий рівень судового тлумачення.

Роз'яснення ж повинні надаватись з метою не просто однакового застосування законодавства, необхідністю забезпечувати верховенство правового закону (3), що є складовою існуючого механізму забезпечення здійснення правосуддя в Україні.

Наведені роз'яснення повинні слугувати опосередкованою до винесеного правосудного вироку гарантією забезпечення реалізації засад та завдань кримінального судочинства. Зазначимо, що не будь-яке (або однакове) застосування кримінально-процесуального законодавства забезпечує швидке та повне розкриття злочинів, викриття винних тощо, а лише, як зазначалось, правильне, тобто таке, яке відповідає вимогам Конституції України та принципам кримінального судочинства.

Виходячи з викладеного і сам Пленум Верховного Суду України повинен використовувати власні роз'ясненнями при вирішенні конкретних справ.

Постає проблема дії роз'яснень Пленуму Верховного Суду України. Невірною є позиція самого Верховного Суду України висловлена в пункті 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України „Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” від 1 листопада 1996 року № 9, в якому зазначалось, що керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України щодо застосування чинного законодавства, надані до введення в дію Конституції України, можуть застосовуватись при розгляді справ у частині, що не суперечить Конституції.

За логікою Пленуму Верховного Суду України його роз'яснення, незважаючи на прийняття нового закону про судоустрій так і залишилися керівними.

Відповідно до пункту 14 частини 1 статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство тощо.

Норми Конституції України є, як правило, досить абстрактними правовими орієнтирами, які потребують своєї деталізації та розкриття в галузевих нормативних актах, зокрема, в КПК України.

Також роз'яснення Пленуму Верховного Суду України стосуються застосування чинного законодавства при провадженні (а не лише при розгляді, як зазначено в наведеній Постанові Пленуму Верховного Суду України) справ.

Ураховуючи викладене, можна зробити висновок, що Пленум Верховного Суду України вважає власні роз'яснення за юридичною силою рівною законам, що є невірним. Роз'яснення

Пленуму Верховного Суду України повинні не суперечити й вимогам КПК України, а не лише Конституції України. Законодавець також не передбачив право Пленуму Верховного Суду України скасовувати власні роз'яснення.

Не можна говорити й про те, що Пленум Верховного Суду України у разі будь-яких змін у діючому законодавстві повинен надавати свої роз'яснення, так як це буде суперечити вимогам Закону України „Про судоустрій України”. Згідно зі статтею 47 цього закону Верховний Суд України дає судам роз'яснення з питань узагальнення судової практики та аналізу судової статистики.

Тобто законодавець визначив, що тільки після того як складеться відповідна практика та матеріали цієї практики будуть узагальнені Верховним Судом України за встановленим критерієм (наприклад, конкретна категорія справ, певний вид процесуальних рішень суду, наприклад повернення справи на додаткове розслідування) і в наслідок такого узагальнення буде виявлено певні недоліки в роботі судів, причини їх виникнення та шляхи усунення, останній може прийняти рішення про надання необхідних роз'яснень судам загальної юрисдикції. Можливо це й є виправданим, зокрема, з точки зору усунення можливості впливу на формування позиції судді (суду) при вирішенні конкретної справи.

Заслужують на критику положення пункту 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України „Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” від 1 листопада 1996 року № 9 (далі – постанова № 9), в якому вказується, що дозвіл на проникнення до житла чи іншого володіння особи, на накладення арешту на кореспонденцію, її виїмку в поштово-телеграфних установах та на зняття інформації з каналів зв'язку надається тільки судом. За результатами розгляду матеріалів про надання такого дозволу, який здійснюється судом з додержанням таємниці слідства, ухвалюється процесуальне рішення.

Наведене роз'яснення суперечить як вимогам Конституції України так і нормам КПК України. Зміст статей 30 та 31 Конституції України свідчить, що наведені слідчі дії можуть бути проведені не інакше як за мотивованим рішенням суду, і аж ніяк не за його згодою.

Адже за логікою Пленуму Верховного Суду України суду відводиться роль стороннього наглядача з правом надання формального дозволу (навіть не санкціонування) на проведення зазначених процесуальних дій, суд виступає стороннім спостерігачем, статистом.

Статтями ж 177 та 187 КПК України передбачено, при необхідності провести вказані процесуальні дії та за наявності вказаних в процесуальному законі підстав слідчий, за погодженням з прокурором, звертається з поданням до суду. Суддя розглядає подання та матеріали справи (а не матеріали про надання означеного дозволу, як зазначено в Постанові) та за наявності передбачених підстав приймає рішення про проведення вказаних процесуальних дій.

Тобто слідчий лише ініціює розгляд, а вирішує дане питання по суті виключно суд. Також подання слідчого не вказує на обов'язок суду прийняти рішення про проведення таких процесуальних дій.

Також привертає увагу положення пункту 2 постанови № 9, в якій зазначається, що у разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд, за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до статті 150 Конституції України може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів.

Тобто виходячи з даного положення вбачається, що суди можуть зупиняти розгляд справи і звертатися з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України виключно у випадках невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі.

Щодо неконституційності інших нормативно-правових актів, зокрема, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів, суди не наділені повноваженнями на зупинення розгляду справи та відповідне звернення до Верховного Суду України.

Наведене суперечить вимогам статей 82, 83 Закону України „Про Конституційний Суд України” та статті 47 Закону України „Про судоустрій України”, а саме, що Верховний Суд України звертається до Конституційного Суду України у випадках виникнення у судів загальної юрисдикції при здійсненні ними правосуддя (у процесі загального судочинства) сумнівів щодо конституційності законів, інших правових актів.

Потребує додаткових роз’яснень пункт 2 постанови № 9, а саме, що суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй.

Так згідно зі статтею 1 розділу 15 Конституції України законодавець пов’язує поняття суперечності з поняттям чинності того чи іншого закону. Отже суд повинен не на довільний власний розсуд вважати той чи інший закон таким, що суперечить Конституції України та безпосередньо застосовувати останню, а вважати відповідний закон таким, що суперечить Конституції України у випадку, згідно зі статтею 152 Конституції України, визнання Конституційним Судом України такого закону неконституційним.

Також важко уявити собі ситуацію, коли суд буде застосовувати весь закон (тобто всі норми цього закону без виключення) або розглядати його на предмет суперечності всіх його норм Конституції України, тому доцільно зазначати не „закон” а, наприклад, „закон, нормативні акти та окремі їх положення”.

Неповним є пункт 10 постанови № 9, яким передбачається, що конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (ст. 129 Конституції) зобов’язують суд забезпечити всім їм рівні можливості щодо надання та дослідження доказів, заявлення клопотань та здійснення інших процесуальних прав. Необхідно було вказати і про обов’язок суду забезпечити всім учасникам процесу рівні можливості здійснення їх процесуальних обов’язків. Адже, наприклад, невіршення суддею питання про включення підсудного до списку осіб, які підлягають виклику у судове засідання позбавить підсудного можливості виконати обов’язок щодо явки до суду.

Розглянемо ще одну постанову Пленуму Верховного Суду України „Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування” від 25 березня 1988 р. № 3 (далі – постанова № 3).

Так заслуговує на критику положення пункту 13 постанови № 3 в якій перелічені типові випадки порушення КПК України які, окрім перелічених випадків в частині 2 статті 370 КПК України, Пленум Верховного Суду України вважає істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону.

Не вдаючись до аналізу наявності повноважень у Пленуму Верховного Суду України щодо визначення перелічених ним випадків, як таких, що є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону, з огляду на те, що законодавець сам встановив їх достатню кількість, викликає подив спрощене ставлення до власних роз’яснень самого Пленуму Верховного Суду України.

Так Пленум Верховного Суду України не розкриває зміст статті 370 КПК України.

На мою думку, Пленум Верховного Суду України повинен був встановити загальні критерії, за якими суддя міг відмежувати істотне порушення кримінально-процесуального закону від будь-якого іншого порушення кримінально-процесуального закону. Такі критерії, як мені вбачається, можна встановити виходячи, зокрема, зі змісту положень принципів кримінального процесу. Але замість цього в постанові №3, як зазначалось, перелічено ряд типових випадків.

Більш того однією з підстав узагальнення судової практики є знання відповідних постанов Пленуму Верховного Суду України.

Схиляюся до думки, що результатом узагальнення судової практики повинні бути певні висновки, наприклад, щодо дотримання закону при вирішенні справ, з'ясування причин порушення закону, і, як наслідок, надання конкретних за своєю суттю рекомендацій щодо їх подолання.

Перелічення ж ряду позитивних чи негативних складових судової практики в наведеній постанові № 3 не відповідає природі таких роз'яснень та ураховуючи множинність правових ситуацій є неефективним. Такі роз'яснення, на мою думку, значно ускладнюють роботу судді, який опинився в нетиповій (тобто такій, яка не описана ні в постанові №3, ні в КПК України) правовій ситуації.

Адже за логікою, суддя повинен проаналізувати зміст положень частини 1 статті 370 КПК та весь масив правових ситуацій, які викладені як в постанові № 3 так і в частині 2 статті 370 КПК (як відомо КПК України є комплексним нормативним актом), що саме по собі вимагає певних затрат часу, та вивести загальні критерії (що мав зробити Пленум Верховного Суду України), і застосовуючи їх встановити наявність чи відсутність істотного порушення кримінально-процесуального закону.

Література

1. Иванов С. А. *Еще раз по поводу судебных постановлений как источника трудового права // Судебная практика как источник права.* – М.: Юрист. – С.121.
2. Смоленцев Е. А., Добровольская Т. Н., Мазанов А. Г., Шейнин Х. Б. *Научно-практический комментарий к Закону “О Верховном Суде СССР”.* – М., 1981.
3. Грищенко А. В. *Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* – К., 2002. – С. 6.

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та процесу Хмельницького інституту регіонального управління та права (протокол № 11 від 25.06.2003 року)

Марчук Р.Я.,

ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ України

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇХ КРИМІНАЛІСТИЧНА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ

Ефективне розслідування злочинів залежить від багатьох факторів. Одним із них є вміле використання спеціальних знань.

Ще основоположник криміналістики як науки Г. Гросс наголошував на великій ролі спеціальних знань у встановленні об'єктивної істини, у можливості дослідження “реальних доказів” [4, XII-XIII].

Проблематика спеціальних знань впродовж всієї історії розвитку криміналістики була предметом наукового інтересу дослідників особливо інтенсивно дане питання почало вивчатись починаючи, з кінця 70-х років ХХ сторіччя. Про це свідчить аналіз криміналістичної літератури.